Gintautas Česnys, Arūnas Barkus ir Rimantas Jankauskas

IV-V A. KALNIŠKIŲ PLOKŠTINIAME KAPINYNE PALAIDOTŲ ŽMONIŲ KRANIOLOGIJA

1985 ir 1990-1991 m. kasinėtas Kalniškių (Raseinių raj.) kapinynas (V.Kazakevičius, 1990), nors davė tik kuklios antropologinės medžiagos, yra nepaprastai svarbus keleriopa prasme. Pirmiausia, jis plyti dešiniajame Dubysos krante, taigi jame palaidoti žmonės turėtų būti tiesiogiai susiję su žemaičių kilme. Antra, jo chronologija gana ankstyva, siekia pilkapių kultūrą vietomis keitusios ankstyvųjų plokštinių Žemaitijos kapinynų kultūros laikus, tad labai įdomu šiame kapinyne palaidotus žmones palyginti su jau anksčiau tyrinėtų tokio tipo Žemaitijos kapinynų žmonėmis, pagaliau net ir bandant nustatyti pačių Kalniškių etninę priklausomybę. Trečia, su ankstyvaisiais Žemaitijos plokštiniais kapinynais susijusi kuršių ir apskritai vakarinių baltų problema, o antropologinės medžiagos turime nepaprastai mažai. Ir, pagaliau, ši medžiaga svarbi patikrinti jau anksčiau (G.Česnys, 1984-1987), pastebėtos baltų genčių slinkties į vakarus I tūkst. viduryje realumą. Taigi viso Lietuvos (taip pat ir kaimynų) antropologiniame kontekste ši kukli medžiaga gali būti gana svarbi.

Kraniometrijai tiko 9 vyrų ir 11 moterų kaukolės (1lent.). Smegeninė kaukolės dalis, ypač vyrų, yra gana gracili (mezomorfiška), dolichokraninės formos, veidas nepaprastai siauras, aukštokas, ryškios horizontalios profiliuotės (nazomaliarinis ir zigomaksiliarinis kampai palyginti maži), gerai išvešėjusia nosies šaknimi (dakrialinis ir simotinis rodikliai dideli). Gal kiek mažokas nosikaulių kampas, bet mažas tyrimų skaičius neleidžia kaip nors interpretuoti šio

reiškinio. Moterų kaukolės masyvesės, jos ypač išsiskiria plačiu veidu.

Penrouzo apibendrintų atstumų tarp atskirų Lietuvos geležies amžiaus kaukolių serijų klasterizacijos dendrogramoje (G.Česnys, 1985) išryškėjo ankstyva masyvi vakarinio klasterio dalis (Žemaitijos pilkapynai) ir gracili jo dalis, arba subklasteris (ankstyvieji Žemaitijos plokštiniai kapinynai -Maudžiorai, Šaukėnai ir Dauglaukis o visos baltiškos sinchroninės medžiagos faktorinė analizė parodė, kad pastarasis gracilusis tipas, arba bent graciliausias jo komponentas, buvo paplitęs ne tik Žemaitijoje, bet Lietuvos pajūryje, taip pat tarp I tūkst. po Kristaus laikotarpio kuršių ir prūsų (G.Česnys, 1986). Sugretinus du minėtus tipus su Kalniškių antropologiniais duomenimis (2 lent.), krenta į akis tai, kad Kalniškių vyrų kaukolės smegeninės dydžiu idealiai telpa tarp masyvaus pilkapių kultūros atstovų tipo ir gracilių ankstyvųjų plokštinių kapinynų žmonių, o veido plotis jų toks pat, kaip pastarųjų. Tai visai suprantama, jeigu Kalniškius laikysime labiausiai į rytus nutolusiu ankstyvųjų pilkapių kultūros paminklu. Moterų dauguma parametrų beveik atitinka pilkapių kultūros moterų matmenis, išskyrus tik kur kas platesnį Kalniškių moterų veidą.

Jau net ir tokiame kaip šis preliminarinio pobūdžio rašinyje galima įžvelgti keletą etnogenezei svarbių dalykų. Pirmiausia, ankstyvuosiuose Žemaitijos plokštiniuose kapinynuose palaidotų žmonių antropologinis nevienalytiškumas. Maudžiorų, Šaukėnų ir Dauglaukio medžiagoje jis išryškėjo suskaldžius vyrų kaukolių seriją į vizualiai gracilius ir masyvius, o pastarųjų matmenys neisikyrė nuo pilkapių kultūros žmonių, tuo tarpu Kalniškių serija apie tai byloja savo tarpine padėtimi tarp pilkapių ir plokštinių kapinynų kultūros žmonių. Gracili šios teritorijos besiformuojančių žemaičių priemaiša galėtų būti kilusi iš vakarinių baltų (kuršių ir prūsų), nors šiek tiek stebina jos taip toli į rytus siekiantis užmojis. Antra, Kalniškių moterų

masyvumas, o ypač platus veidas, liudija genų slinktį iš rytų - iš hipermorfinio dolichokraninio plačiaveidžio tipo arealo į rytus nuo Šventosios. Kada ir kiek šio tipo ratilų galėjo siekti rytinį Žemaitijos kraštą (juk Kalniškiai visai ties Dubysa), pasakyti sunku, reikia daugiau lyginamosios medžiagos ir sudėtingesnių apskaičiavimų. Vis dėlto tokiame nedideliame paminkle, kaip Kalniškiai, slypi nemažai etnogenetinės informacijos.

1 lentelė. Kalniškių žmonių kraniologijos duomenys

Nr, pagal Martiną	Požymis	vyrai				moterys			
		N	M	S	m(M)	N	M	S	m(M)
1	Smegeninės ilgis	7	189.1	4.8	1.8	10	181.9	2.6	0.8
8	Smegeninės plotis	8	136.2	2.7	0.9	11	132.6	4.5	1.3
9	Minimalus kaktos plotis	7	97.0	4.9	1.9	11	94.1	3.9	1.2
17	Smegeninės aukštis	6	135.2	6.8	2.8	10	134.0	4.2	1.3
45	Skruostinis plotis	6	129.3	3.5	1.4	7	124.7	3.9	1.5
48	Veido viršaus aukštis	5	71.8	3.9	1.7	8	66.1	4.2	1.5
51	Akiduobės plotis	6	42.0	3.0	1.2	7	41.1	1.2	0.5
52	Akiduobės aukštis	6	33.5	2.1	0.8	7	30.9	2.0	0.8
54	Nosies plotis	7	24.0	1.8	1.7	7	25.6	1.5	0.6
55	Nosies aukštis	6	52.7	1.6	0.6	7	47.6	2.2	0.8
72	Veido kampas	4	83.7	2.3	1.1	6	89.2	3.8	1.5
75(1)	Nosikaulių kampas	3	20.0	3.3	1.9	4	20.2	1.8	0.9
77	Nazomaliarinis kampas	5	136.2	2.8	1.2	6	138.8	1.7	0.7
zm1	Zigomaksiiliarinis kampas	3	122.8	2.6	1.5	7	126.4	5.6	2.1
DS:DC	Dakrialinis rodiklis	5	52.3	5.6	2.5	7	48.6	8.7	3.3
SS:SC	Simotinis rodiklis	7	43.1	10.3	3.9	7	36.9	15.2	5.7
8:1	Smegeninės rodiklis	7	72.2	1.7	0.6	11	72.5	2.3	0.7
48:45	Veido viršaus rodiklis	5	56.1	3.7	1.7	6	51.6	3.2	1.3
52:51	Akiduobės rodiklis	6	80.1	7.3	3.0	7	75.2	4.4	1.7
54:55	Nosies rodiklis	6	46.0	4.5	1.8	7	53.7	3.0	1.1

2 lentelė. Kalniškių žmonės Žemaitijos geležies amžiaus gyventojų fone (M/N)

Požymio Nr. (kaip 1 lentelėje)	Vyrai			Moterys		
	Kalniškiai	II-Va. Žemaitijos plokštiniai senkapiai (Maudžiorai, Šaukėnai, Dauglaukis)	II-Va. Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiai	Kalniškiai	II-Va. Žemaitijos plokštiniai senkapiai (Maudžiorai, Šaukėnai, Dauglaukis)	II-Va. Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiai
1	189.1(7)	186.4(11)	191.4(44)	181.9(10)	180.0(4)	181.8(21)
8	136.2(8)	135.3(11)	139.3(42)	132.6(11)	131.8(5)	132.8(21)
17	135.2(6)	135.2(9)	139.0(31)	134.0(10)	128.0(4)	132.1(17)
45	129.3(6)	129.7(9)	132.9(35)	124.7(7)	120.7(4)	123.2(18)
48	71.8(5)	68.6(10)	70.2(35)	66.1(8)	63.3(3)	65.7(15)
51	42.0(6)	43.1(11)	42.9(36)	41.1(7)	43.0(3)	41.0(17)
52	33.5(6)	31.3(11)	30.9(38)	30.9(7)	31.3(3)	31.3(19)
54	24.0(7)	24.0(10)	24.9(40)	25.6(7)	25.0 (3)	24.0(19)
55	52.7(6)	51.1(9)	51.2(39)	47.6(7)	47.3(3)	48.8(18)
75(1)	20.0(3)	28.2(4)	32.6(14)	20.2(4)	22.0(2)	23.7(7)
77	136.2(5)	135.0(6)	136.9(29)	138.8(6)	140.1(4)	135.1(13)
zm'	122.8(3)	116.5(5)	124.1(24)	126.4(7)	121.9(3)	122.6(10)
DS:DC	52.3(5)	60.5(10)	58.8(24)	48.6(7)	55.7(2)	57.3(9)
SS:SC	43.1(7)	48.42(10)	46.9(28)	36.9(7)	35.6(3)	39.8(11)
8:1	72.2(7)	72.7(11)	72.9(41)	72.5(11)	72.3(4)	73.1(21)